

החקלאות העובדת והעליה ההמונית

חיים גבתי

333000 דונם בקבוצים ו-176000 ד' במושב העובדים. השטח המעובד הגיע רק ל-400,000 דונם בערך. יתר השטח, שאינו מעובד, כולל את השטחים התפוסים ע"י נקודות הישוב, דרכים, נחלים ואדמת-בור שאינה מוכשרת לעיבוד. במשקי העמקים מועט חלקם של השטחים שאינם ניתנים לעיבוד. לעומת זה גדולים שטחים אלה במשקי ההר. יש לשער שתלק משטחי הבור עוד יהיה ניתן לעיבוד לאחר מאמצי הנשרה נוספים ויסודיים.

שטחי השלחין בכל משקי העובדים הגיעו ל-101,000 דונם בערך, היינו כ-25% מהשטח המעובד בקביעות. וזו חלוקתו: 63000 ד' במשק הקבוצי, 38000 ד' במושב העובדים, כל יתר השטח עיבודו אפסטנטיבי ומשמש לגידול דגנים וחצירים. אף על פי ששטחי השלחין תופסים רק 25% מהשטח הנעבד הכללי, הרי הם למעשה תושיה-השדרה של המשק: בהם מיוצרת מרבית התוצרת, הם נותנים את מרבית ההכנסה וגם מעסיקים את מרבית העובדים בתוך המשק החקלאי. אם נעיין בטבלאות לשנת תש"ו, למשל, המסכמות את תלוות העבודה של העובדים בכל המשק הקיבוצי בארץ לפי הענפים, ניוכת לדעת שמתוך 5115 עובדים שהיו עסוקים בממוצע בענפי המשק היו 3006 עובדים (58.8%) עסוקים בענפי השלחין (גידול מספוא, ירקות, מט"ע, עיב, משתלות וברכות דגים). שהם כולם יחד, כאמור, רק 25% מכל השטח המעובד. בגידולי שדות הבעל התופסים 75% מכל השטח היו עסוקים באותה שנה 605 עובדים, היינו חמישית ממספר העובדים בשטחי השלחין ולא יותר מ-11.8% ממספר העובדים הכללי. אם נצרף למספר העובדים בשטחי השלחין גם את 800 העובדים בענף הרפת המבוסס בעיקר על שדות השלחין, נקבל מושג עוד יותר ברור על החשיבות היחסית של שטחי השלחין ושטחי הבעל במשק החקלאי הקיים.

פיתוח משקנו החקלאי קשור באינטנסיפי-קציה שלו וזו קשורה קשר הדוק בהגדלת שטחי הקרקע המושקים. במידה שאנו מגלים מקורות

הקמת המדינה ופתיחת שערים לעליה גדולה בעתיד לא רחוק מחייבות אותנו לתכנן תכניות להתישבות חקלאית בתנופה ובממדים שלא שיערנו עד כה. יסודות העצמאות העברית יהיו מוצקים ככל שתרחב ותתבסס התישבותנו החקלאית, וככל שיגדל כושר ייצורה. תכלית תכנון-תינו היא איפוא להכשיר את התנאים על מנת שרובות יהודים יווספו על מעמד החקלאים המעורים בקרקע המולדת ומייצרים את המזונות הדרושים לישוב שילך ויגדל בקצב מוגבר. כל תכנית גדולה להרחבת התישבותנו בארץ מן ההכרח שתהיה מבוססת על תכנית פיתוח מקיפה לארץ המכוונת לניצול כל האפשרויות החקלאיות הגנוזות בה. על תכנית כזו להביא בחשבון את צרכי ביצור מעמדנו בארץ בשלב הראשון של הקמת המדינה: רשת ישובים חדשים לאורך הגבולות, תוספת-כוח באותם האזורים שלא הצלחנו עד כה להיות בהם לכוח מכריע ראשית פיתוחם של שטחי הנגב השומריים אשר הם מרבית שטחה של המדינה היהודית.

עם זה עלינו לכוון את תכנית התישבותנו לצרכי קליטתו של זרם עולים שלא ידענו כמוהו ולמצוא דרך לשלב את תכניות הקליטה עם צרכי התישבות הבטחון. ולא זו אף זו: עד שאנו מתקינים עצמנו להתישבות חדשה ורבת היקף חובה עלינו לבדוק גם את אפשרויות הקליטה המקופלות במשק החקלאי הקיים, הותיק והצעיר גם יחד. יש לשער כי בשלבים הראשונים של קליטת העליה, עד שיעלה בידנו לבצע את תכניות הפיתוח וההשקאה הנרחבות, יוטל על המשק החקלאי הקיים לשמש גורם חשוב מאד בקליטת העליה.

הבה נתבונן איפוא במצבו של המשק הזה וביכולתו לגדול ולשמש מקום מקלט לעולים אשר יבואו.

השטח שהיה מצוי בסוף תש"ו ברשותם של כל משקי העובדים הגיע ל-581 אלף דונם, ומהם 72000 דונם שעובדו באופן זמני. השטח הקבוע של המשקים היה איפוא 509 אלף דונם:

לענפי המשק החקלאי 310—305 ימי עבודה בשנה (לאחר ניכוי ימי מחלה, חופשה, וכן עבודה בשירות ובטיפול בילדים) — מסוגלת לעבד 12—15 דונם אדמה בהשקאה, המגדלת גידולי מספוא, ירקות ומטעים. במשקי הגליל העליון, עמק הירדן ובית שאן תופסות גם בריכות הדגים שטח ניכר. נוסף לזה מטפלת יחידה כזו ב-1½—1 פרות ועגלה אחת ובר-50—100 עופות. לפי שיטות העבודה המקובלות במשקינו כיום דורש משק בהיקף כזה למעלה מ-300 ימי עבודה ואילו תוצרתו, בתנאי שהוא מעובד כהלכה, מספיקה לקיום יחידה משקית המונה 4—3 נפֿ שות. אין לראות את המספרים האלה כעומדים וקיימים לעד. הם תלויים, כאמור, בשיטות הע־בודה המקובלות כיום בתוכנו. ככל ששיטות עבודתנו משתכללות, ובמידה שהשימוש במכונות יתפשט, — תפחת כמות העבודה שיש לתת לכל אחד מענפי המשק ואז יהיה בכוחה של אותה היחידה המשקית לעבד שטח גדול יותר ולייצר יותר משהיא מייצרת היום. אם הצלחנו להמ־עִיט — עִי שימוש במכונות — את מספר ימי העבודה המושקעים בדונם תפוחי אדמה מ־20 ל־15, הרי אפשר לו לחקלאי לגדל 4 דונם תפוחי־אדמה במקום 3, מבלי לעבוד יותר, ואף להגדיל את ייצור תפוחי האדמה במשקו בשליש. והוא הדין אם השימוש במכונת חליבה ירשה לנו להפחית את ימי העבודה הדרושים לטיפול בפרה מ־40 ל־30 בשנה ולהגדיל באותו היחס את כמות החלב שהרפתן מסוגל להפיק. אנו מתקדמים בתחום זה ועוד נכוננו לנו הישגים חשובים. גורמים אלה עלינו להביא בחשבון בשעה שאנו באים לחשב את מיכסת הקרקע הדרושה ליחידה המשקית.

המספרים הנזכרים נובעים מהניתוח שנעשה במבנה המשק הקיבוצי. לא נעשה עדיין כניתוח המדוקדק הזה במושב, אך אין להניח שיש הבדל ניכר בין שני סוגי המשקים האלה. יכולת הייצור של היחידה החקלאית במושב אינה שונה הרבה מיכולת הייצור של היחידה החקלאית במשק הקבוצי.

אולם בבואנו לקבוע את מיכסת הקרקע ליחידה המשקית במשק האינטנסיבי אין אנו יכולים להסתמך רק על המספרים האלה ולהחליט שעלינו להקצות לכל משפחה מתישבת או לכל יחידה בקיבוץ שטח של 15—12 דונם. שומה עלינו להתחשב בשני גורמים נוספים:

1. ההתקדמות הטכנית של משקינו תתן

מים חדשים באזורי התישבותנו, וככל שאנו מקימים או עתידים להקים מפעלי מים אזוריים על מנת להוליך מים להשקאה משטחים רויס לשטחים צמאים — בה במידה ניתנת האפשרות בידינו להגביר את הקצב בהפיכת משקינו למשקים אינטנסיביים ולהגדיל את אוכלוסייהם בהרבה. לפי ידיעתנו כיום את בעית המים בארץ, ועל יסוד תכניות ההשקאה שהוכנו, כבר יכולים אנו לקבוע בדאות, שאין כל מניעה אוב־יקטיבית להשקות בעתיד הקרוב את רוב שטחי הבעל שישנם עוד במשקינו ולהגיע לאינטנסי־פיקציה מכסימלית בתחום זה. כל תכנית לפי־תוח חקלאי של הארץ מן ההכרח שתהיה מבוססת על הרחבת משק השלחין האינטנסיבי המסתפק במכסת קרקע מצומצמת ליחידה המשקית ומספק את פרנסתה בריוח ולא בצמצום. עם כל גודל החשיבות שבהספקת לחמו של הישוב במור ידינו — אין לנו ברירה אלא לוותר על שדות הפלחה רחבי־הידיים הניתנים לעיבוד עִי עוב־דים מעטים בעזרת מכונות חדישות ולהפוך את השדות האלה לשדות מספוא, גני־ירק, כרמים, גני פרי ופרדסים שיניבו תנובה מספקת להזנת הישוב ואף יותירו סוגים מסוימים לאֶכספורט. שטחי הקרקע שברשותנו עכשיו, ואף בעתיד, מצומצמים הם, ולא נוכל איפוא להרשות לנו עוד מותרות כהקצאת 100—150 דונם ליחידת משק. עלינו להסתפק בשטח קטן הרבה יותר — 20—30 דונם. בדרך זו הלכנו בשנים האחרונות בהתישבותנו החדשה, פרט למקרים יוצאים מן הכלל, ואין ספק שבדרך זו עלינו ללכת גם בעתיד. המלאי הקרקעי הגדול שבידי המשקים הקיימים המיוסדים לפי שעה על השיטה האֶפ־טנסיבית מין הדין ומן ההכרח שישמש בסיס לתכנית התישבות רחבת מידות שתביא בעקב־תיה הגדלת הישובים שהוקמו מכבר ואף יסוד ישובים חקלאיים חדשים.

מה הן האפשרויות ההתישבותיות הצפוונות בשטח הרזרבי הזה?

כדי להשיב על השאלה הזאת אנו חייבים לנתח את מבנה המשק הקים ולהגיע לקביעת מיכסת הקרקע הדרושה למתישב במשק האינ־טנסיבי.

המרכז החקלאי ערך בזמן האחרון ניתוח של מבנה המשק הקבוצי באזורי הארץ השונים על מנת לבדוק את הרכב ענפיו, כוח ייצורו וכוחות העבודה הנדרשים לו. ניתוח זה העלה שיחידה חקלאית — היינו שני עובדים שבכוחם לתת

של 25 דונם במוצע למשפחה. יהיה מקום לישב בשטח הזה 4840 משפחות חקלאיות; מספר יחידות המשק בכל מושבי העובדים הכלולים בתכנית זו הגיע לסוף תש"ו ל-2468. מכאן שיש מקום לתוספת של 2372 יחידות נוספות. מהשטח של 121.000 דונם אדמת שלחין יהיה מן הצורך להשקות בתקופה הקרובה רק כ-60% היינו 73.000 דונם או להוסיף 35 אלף דונם לשטח המושקה כיום. ע"י תוספת 95.000 דונם בהשקאה יתכן איפוא בתקופה לא ארוכה להקים 5417 יחידות חקלאיות נוספות במסגרת המשק הקיים. בקיבוצים ייקלטו רוב המתישבים במשקים הקיימים, אם גם יתכן שבמקרים מסוימים יקומו ישובים נוספים — ביחוד עקב הצורך להשקות שטחים מרוחקים מהמשקים שעד כה לא היה קושי לעבד אותם כשדות פלחה. אולם מהמת הריחוק יקשה לעבדם כשטחים אינטנסיביים.

גם במושבי העובדים יקלוט המשק הקיים חלק מהמתישבים. בזאת תינתן אפשרות להגדיל את המושבים, וביחוד את אלה שמספר חבריהם מצומצם. במקרים מסוימים יהיה ודאי צורך לתפוז תכנית להתישבות במושבים נבדלים שיהיו סמוכים למושבים הקיימים ויקימו ביניהם שיי תוף בשירותים הציבוריים.

התוספת של 5417 יחידות חקלאיות אינה מבטאת את כל אפשרויות הקליטה במשקים. נוסף על המתישבים העוסקים בייצור החקלאי ממש. מצויים כיום בכל ישוב הרבה מתישבים מסוג אחר. מבחינה זו יש הברל ניכר בין המשק הקיבוצי ובין המושב. סיכום חלוקת העבודה במשק הקיבוצי בתש"ו מראה שבס"ה היו עסוקים בעבודות המכניסות 11057 עובדים או יחידות משק, ומהם עבדו בענפי החקלאות. כאמור, 5115 היינו 46.2%. יתר העובדים היו עסוקים בחלקם בעבודות העזר והעבודות הכלליות ובהשקעות שיש להן קשר ישיר עם המשק החקלאי. סוגים אלה נצטרפו ל-27.1% מהעובדים. עוד 26.7% היו עסוקים במפעלי מלאכה ועבודה שכירה. סיכומים אלה מקיפים את כל המשקים הקבוציים, ובכללם המשקים הצעירים שלא הספיקו עדיין לפתח את משקם החקלאי וחלק גדול מפר-נסתם הוא ממפעלי מלאכה ועבודות חרץ. אולם גם אם נבדוק את סיכומיהם של 23 המשקים הוותיקים ביותר, ניוכח שבענפי המשק החקלאי היו עסוקים רק 56.3% מהעובדים. בעבודות עזר הקשורות באופן ישיר למשק 23.3%, ובמפר-עלי מלאכה ועבודה שכירה 20.4%. המגמה לפי-

למתישבים במרוצת הזמן את האפשרות לעבד שטחים גדולים יותר משהם מעבדים כיום, כלי תוספת עבודה. יש לקבוע איפוא מלכתחילה שטח נוסף כמילואים.

2. מן ההכרח להוסיף שטח מילואים לכל יחידה משקית כדי לאפשר את הרחבת המשק בד בבד עם גידול המשפחה ותוספת כוחות העבודה של הילדים הגדלים.

לפיכך יש לראות את השטח של 25 ד' בממוצע. כשטח אופטימלי הדרוש להתישבות יחידה משקית במשק האינטנסיבי. אמנם במשך תקופה ממושכת למדי יעבד המתישב רק חלק משטחו עיבוד אינטנסיבי, ועל מותר הקרקע יגדל לפי שעה גידולי פלחה בדרך אפנטנסיבית. שטח המילואים הזה ייכנס לעיבוד אינטנסיבי עם גידול כושר הייצור של המתישבים עקב שיכלול שיטות העבודה ותוספת כוחות עבודה ביחידה המשקית.

על יסוד הנחות אלו יש בידנו לקבוע את כוח הקליטה של המשק הקיים מבחינת שטח הקרקע שלו.

במשק הקיבוצי מגיע השטח המעובד לרבע מיליון דונם ומהם מושקים 63000 דונם. שטח הבעל הוא כ-187,000 דונם. אנו רשאים להניח שבאזורי ההתיישבות שלנו יקומו מפעלי השקאה שיספקו למשקים מים במחיר המתקבל על הדעת להשקאה מרבית אדמתם. גם אם נניח מתוך זהירות שרק 75% משטחי הבעל המעובדים עתה באים בחשבון להשקאה, יעמדו לרשותנו 141,000 ד' שטחי שלחין נוספים. בסך הכל יגיע איפוא שטח השלחין במשק הקבוצי ל-204 אלף דונם. לפי מיכסה של 25 דונם ליחידה אפשר לישב על השטח הזה 8160 יחידות חקלאיות. המשק החקלאי הקיבוצי העסיק בתש"ו 5115 עובדים בענפי המשק, הוה אומר, שניתן הדבר להוסיף למשק הקבוצי עוד 3045 יחידות חקלאיות. לשם כך יהיה מן הצורך להשקות מיד רק 60% מהשטח של 204 אלף דונם, היינו 122,000 דונם בס"ה או תוספת של 60,000 דונם לשטח המושקה כיום. יתר השטח ישמש מילואים למשק ובמשך תקופה מסוימת עוד יהיה עיבוד אפנטנסיבי.

במושבי העובדים היו לסוף תש"ו 111,000 דונם ששימשו לגידולי בעל, אם נניח גם כאן שאפשר להגיע להשקאת 75% מהשטח. יתוספו לנו בעתיד 83,000 דונם אדמת שלחין ובס"ה יגיע שטחה ל-121 אלף דונם. לפי אותה מיכסה

דות. יש מהמשקים הותיקים שהצליחו, בזכות תנאים משקיים טובים ובזכותן של תקופות קוניונקטורה, לצבור חלק מהאמצעים הדרושים להתישבותם של העולים אשר הכו שורש בהם, אולם גם כאן נעשתה ההתישבות הנוספת בעיקר על יסוד הגדלת החוב של המשק. תוספת התישבות זאת נעשתה לא בהון התישבותי נאות, אלא בהלוואות למועדים קצרים ובינונים שאינן מתאימות כלל למטרות שבשבילן נועדו. גידולם המתמיד של המשקים השלה רבים לחשוב שיש בכוחו של כל משק קיבוצי לקלוט עשרות או מאות אנשים חדשים ולדאוג להתישבותם מבלי שינתנו לו האמצעים לכך. זוהי אשליה מסוכנת.

ההון העצמי של המשק הקיבוצי רחוק מרחק רב מן הסכומים שנדרשו לקליטת החברים הנוסדים ולהרחבת המשק למטרה זו. התישבות רבת-מדות זו נעשתה בעיקרה בהלוואות שהושגו בתנאים קשים שסיבכו לא במעט את המשק הקולט. לא רק המשק הותיק שקיבל בזמנו את תקציב ההתישבות שלו מהמוסדות — היה חייב לדאוג בעצמו למקורות כספיים לצורך הרחבתו; גם המשק הצעיר שקיבל רק חלק, ולפעמים חלק קטן, מתקציבה, נאלץ להרחיב את משקו באמצעים שהשיג באשר השיג, בלי לבדוק אם כשרים הם למטרתו. והגענו לידי כך שחלק גדול מהתישבותו נעשה לא באמצעים של המוסדות הלאומיים, אלא בעזרת הלוואות המעמיסות על המשק נטל רבית כבד.

סיכומי המאזנים של כל המשקים הקיבוציים לסוף תש"ו מגלים כי ערך רכושו הכללי של המשק הקיבוצי הגיע ל-11,408 אלף לא"י. בתוך מקורות ההון שבעזרתם נבנו המשקים חלקם של המוסדות הלאומיים הוא 2,752 אלף לא"י, היינו 24%, ואילו ההון העצמי הוא רק 803 אלף לא"י, שהם 7% ובס"ה 31% הון שהוא מתאים להתישבות. יתר 69% הנותרים נתקבלו כהליאות לזמנים שונים העמוסות רבית גבוהה.

במשקים הותיקים חלקו של התקציב בהון הכללי של המשק הוא רק 18.4% וההון העצמי אף הוא מגיע ל-18.6% ובס"ה הון התישבותי מתאים — 37%. אולם במשקים שהוקמו מ-1936 ואילך, היינו בשנות מאורעות ומלחמה, מגיע חלק התקציב בהון המשק ל-28.8% ואילו ההון העצמי הוא 76,000 לא"י שהן רק 1.3% מההון הכללי ובס"ה הון התישבותי 30.1%. מסתבר, איפוא, שאם במשקים הותיקים נעשתה הרחבת המשק במידה ניכרת בעזרת ההון העצמי שהצ-

תוח מפעלי מלאכה וחרושת במשקים גוברת ואין ספק שבעתיד יתפסו ענפי המלאכה והחרושת מקום נכבד יותר במבנה המשק מאשר עד כה. לא נרחק מן המציאות אם נקבע שנוסף על היחידות המשקיות שתיקלטנה בענפיו החק"לאיים של המשק הקיבוצי יוכל המשק לקלוט עוד כמספר הזה יחידות בעבודות העזר הקשורות למשק החקלאי, במפעלי החרושת והמלאכה ובעבודה שכירה. בידנו איפוא לקבוע שלעומת 3000 היחידות בערך שתיקלטנה בחקלאות ממש יוכלו בדרך הטבע להשתרש עוד 3000 יחידות במשק הקיבוצי ובס"ה 6000 יחידות או 12000 עובדים נוסף על 20,000 העובדים הקבועים שהיו בכל המשקים הקבוציים בסוף תש"ו. לא הבאנו בחשבון כאן את פיתוחם הנוסף של מפעלי מלאכה וחרושת בישובים הקיבוציים, שאף הוא ייצור אפשרויות קליטה נוספות לעובדים רבים.

גם במושב העובדים אנו מוצאים מספר עובדים ניכר במלאכות שונות הקשורות במשק החקלאי או בסיפוק צרכיהם של חברי המושב. ככל מושבי העובדים היו לסוף תש"ו 611 משפחות של בעלי מקצוע ועובדים קבועים אחרים. בממוצע הגיע מספרם של תושבים אלה ל-25% ממספר המתיישבים החקלאיים. ככל שהמושב מפותח יותר, אף מספר בעלי המקצוע גדול יותר לפי הערך. במושבים הותיקים הריהם בממוצע כ-66% ממספר המתיישבים החקלאיים. אולם גם אם ננקוט לתקופה הקרובה שיעור של 25% בממוצע, נמצא אפשרות קליטה ל-600 משפחות נוספות במושבים ובס"ה 3000 משפחות. וכך אנו מגיעים בהתישבות העובדת כולה למספר של 9000 משפחות נוספות.

לאחר שביררנו את יכולת הקליטה של המשק החקלאי הקיים מבחינת הקרקע ואפשרויות האינטנסיפיקציה, מן הראוי לבדוק גם את יכולת הקליטה מבחינה כספית. גם כאן יש להבחין בין המשק הקיבוצי למשק המושב.

המשק הקיבוצי קלט עולים חדשים ומתיישבים נוספים מהארץ במשך כל שנות קיומו. כמה וכמה מן המשקים הותיקים מספר חבריהם כיום גדול פי שלושה או פי ארבעה ממספר היחידות שאושרו להתישבות עם קביעת תקציבם מטעם המוסדות המיישבים. גם המשקים הצעירים קלטו חברים נוספים וגדלו במדה גדולה הרבה יותר מכפי שיעור האמצעים שניתנו להם ע"י המוס-

בכפר ישמשו גם את המתישבים החדשים, והרי גם הכשרת הקרקע וסלילת דרכים נעשו מכבר, ובזכות זה תמעט ההשקעה הדרושה להתישבות הנוספת בהשוואה להתישבות חדשה באזורים לא מיושבים.

פיכום

ההתישבות העובדת מסוגלת מצד שטחי הקרקע המצויים ברשותה להגיע לשיעור גבוה של אינטנסיפיקציה נוספת ולקלוט בתוכה כ־9000 יחידות משקיות נוספות שהן כשני שלישים ממספר היחידות שבכל ההתישבות העובדת כיום.

בכל תכנית לפיתוח התישבותנו בשנים הקרובות יש להביא בחשבון אפשרויות קליטה אלה בראש ובראשונה לגבי עולים שאין בכוחם ללכת לתפקידי כיבוש קשים בנגב או באזורים אחרים.

על מנת להגשים תכנית קליטה זו יהיה מן הצורך להקים כמה מפעלי השקאה איזוריים ומקומיים, הללו יאפשרו הגדלת כמויות המים שברשות המשקים וכן השקאת חלק גדול מהשטחים המעובדים כיום בדרך אֶכְסְטֶנְסִיבִית.

קליטת 9000 משפחות במשקים הקיימים כרוכה בתקציב התישבות לצורך הציוד המשקי והקמת בנייני-מגורים הדרושים לכך. מלבד זה, מן הצורך לסיים את ביסוס המשקים הצעירים שהם חלק גדול מאד מהמשקים העתידיים לקלוט את חיל המילואים להתישבות.

טבר במרוצת השנים, הרי במשקים הצעירים נבנה המשק ב־70% על יסוד הלוואות מבנקים ומוסדות אחרים.

כוח הקליטה של המשק החקלאי מבחינה כספית נוצל איפוא עד קצה גבול היכולת. כדי למצות את אפשרויות הקליטה שיש במשקים, מן ההכרח לגמור את ביסוס המשקים הצעירים ולהמציא להם את התקציב הדרוש להשלמת הציוד — לפחות ליחידות המשק שאושרו להתתישבות. תוספת מתישבים למשקים הותיקים והצעירים ביחד תהיה אפשרית במידה שינתנו לרשותם האמצעים הדרושים לפיתוח ענפי החקלאות בהם. האמצעים הנדרשים לכך לא מעטים הם, אך פחותים הם בהרבה מהסכומים הנדרשים להתישבות חדשה. בכל תכנית אשר תיערך להרחבת ההתישבות הקיימת יש להביא דבר זה בחשבון. אֶל נשגה ברמיזות שהמשק הקיים יוכל להוסיף ולקלוט את העליה בלי שייעזר רצינית ע"י המוסדות המיושבים.

לא כן המצב במושבי העובדים. בהם לא נקלטו בדרך כלל מתישבים נוספים בלי תקציב התישבותי. אולם כמה מן המושבים הצעירים לא קיבלו אף הם עד היום את כל התקציב הדרוש לביסוס משקם. משא החובות המעיק על החברים במושבים אלה בולם את הרחבת ישוביהם. גמר ביסוסם הוא תנאי מוקדם להרחבתם. כל תוספת מתישבים במושבים הקיימים או הקמת ישובים חדשים צריך שתהיה מלווה בתקציב התישבותי מלא. דבר המובן מאליו הוא שהמוסדות הציבוריים הקיימים